

EESTI JA SOOME KEELE VASTASTIKUNE MÕISTMINE ÜKSIKSÕNA- JA TEKSTITASANDIL: LINGVISTILISED TEGURID, MÕISTMIS-PROTSESS JA SÜMMEETRIA

Annekatriin Kaivapalu

Ülevaade. Artiklis käsitletakse kirjaliku eesti ja soome keele vastastikust mõistmist üksiksõna- ja tekstitasandil. Eesmärk on selgitada, kas ja kuidas eesti- ja soomekeelsed keelekasutajad mõistavad oma emakeele põhjal lähedast sugulaskeelt ilma sihtkeele õppimis- ja kasutuskogemuseta ning mille poolest erineb üksiksõnade mõistmine tervikteksti mõistmisest. Mõistmistestide vastuste ja osalejate eneserefleksiooni analüüsi keskmes on kahe sihtkeele mõistmise võimalik sümmeetria ning mõistmisprotsessi mõjutavad tegurid.

Tulemuste põhjal osutusid eestikeelsed keelekasutajad edukamaks üksiksõnatestis, eriti eesti ja soome keeles samatähenduslike kirjapildilt sarnaste sõnade ning laen- ja võõrsõnade mõistmisel, soomekeelsed keelekasutajad tervikteksti mõistmisel. Mõlema sihtkeele mõistmisel on otsustav keeltevahelise sarnasuse tunnetamine: toetutakse esmajoones eesti ja soome, aga ka muude varem õpitud keelte ja sihtkeele sarnasusele, seostades seda metalingvistiliste ja üldteadmistega ning kontrollides oletusi lause-, lõigu- ja tekstikontekstis. Kontekst toimib omalaadse filtrina, mis selekteerib keelekasutaja oletusi neid aktsepteerides või tagasi lükates. Mõistmisprotsessi komponentide jaotus ja suund varieeruvad indiviiditi ja sõltuvad paljuski osalejate varasematest teadmistest ja kogemustest.*

Võtmesõnad: retseptiivne mitmekeelsus, tunnetatud keeltevaheline sarnasus, eesti keel, soome keel

* Tänan häid kolleege soome keele lektorit Maria-Magdalena Jürvetsoni ja soome-ugri keelte lektorit Ivar Sinimetsa abi eest materjali kogumisel.

1. Retseptiivsest mitmekeelsusest ja selle uurimisest

Euroopa Nõukogu keelepoliitika põhiväärtusi on keeleline mitmekesisus, eesmärkide hulgas Euroopa Liidu kodanike vähemalt kahe keele oskamine lisaks emakeelele, üks neist võiks eelistatavalt olla n-ö väike keel. Keeleoskuse all mõeldakse keeleteaduse vajadustest lähtuvat toimetulekut, seega ei tarvitse keeleoskus olla osaoskuse võrdset tasemel, vaid vastavalt vajadusele võib olla parem retseptiivne või produktiivne, suuline või kirjalik keeleoskus. (White paper 1995, EKR) Uut keelt õppides tuginetakse teadmistele või teadmistamata emakeele ja/või teiste varem õpitud või omandatud keelte oskusele, kasutades teadmisi nende keelte kohta ning omandatud konstruktsioone ja väljendusvahendeid. Sihtkeele õppimine ja kasutamine algab arusaamisest: enne kui keelt on võimalik produtseerida, tuleb sellest kasvõi väikest osa mõista. (Ringbom, Jarvis 2009) Seega on sihtkeele mõistmine, mis teise keele omandamise uurimises seni teenimatult vähe tähelepanu on leidnud, keeeloome eelduseks. Sihtkeelest arusaamisel toetub keeleõppija esmajoonel selle sarnasusele lähtekeelena toimiva emakeelega või mõne varem õpitud keelega (Ringbom 2007). Lähedaste sugulaskeelte puhul ulatub keelesüsteemide sarnasus määrani, mis võimaldab sihtkeelt mõista ilma keeleõppeta või märkimisväärse keeleteaduskogemusega.

Eelkirjeldatud põhineb suhtlemine mitmes Euroopa piirkonnas (näiteks rootsi, taani, norra ja islandi keel Skandinaavias, saksa, hollandi ja friisi, tšehhi, slovaki ja sorbi keel, romaani keeled), kus on üldiseks tavaks **retseptiivne mitmekeelsus**: suhtlusviis, mille korral vestluses osalejad kõnelevad oma emakeeles ja mõistavad kaasvestleja keelt (Zeevaert, ten Thije 2007). Viimastel aastatel on vastastikuse mõistmise uurimises hakatud pöörama tähelepanu ka õpitud mittesugulaskeelte, näiteks eesti ja vene keele kasutusele samasuguses funktsioonis, kasutades selle tähistamiseks laiemat mõistet *lingua receptiva* (LaRa). *Lingua receptiva* all mõeldakse nende lingvistiliste, mentaalsete, interaktiivsete ja kultuuridevaheliste pädevuste kogumit, mis aktiveeruvad, kui kuulaja tunnetab kõneleja keelelist tegevust või kõneleja püüab kontrollida arusaamisprotsessi (ten Thije jt 2012). Kuigi retseptiivse mitmekeelsuse uurimises on keskendunud peamiselt suulisele suhtlusele, ilmneb see ka kirjalike tekstide mõistmises. Nimelt kirjalikust arusaamisest lähtub üleeuroopaline projekt EuroComDidact¹ ja selle allprojektid EuroComRom, EuroComGerm ja EuroComSlav, milles samaaegselt õpetatakse ja õpitakse mõistma mitut lähedast sugulaskeelt.

Ka eesti ja soome keele sarnasus on aluseks sihtkeele kohta käivatele oletustele, mida toetavad või ei toeta õppijate arusaamad ja kogemused keeltevahelisest sarnasusest ning millel põhineb sihtkeele mõistmine. Vaatamata arvukatele eesti ja soome keelt võrdlevatele ja vastastikust keeleõpet käsitlevatele uurimustele, millest enamik on ilmunud sarjas “Lähivõrdlusi. Lähivertailuja”², ning eestlaste ja soomlaste retseptiivse mitmekeelsuse põhimõtteid järgiva suhtlemistraditsiooni pikaajalisusele ja tavapärasusele, on eesti ja soome keele vastastikuse mõistmise uurimine alles algusjärgus. Ida-Soome ülikooli koordineeritav võrgustik REMU³ (“Retseptiivne mitmekeelsus: lähedaste sugulaskeelte vastastikune mõistmine”) Tallinna, Helsingi ja Jyväskylä ülikooli ning Åbo Akademi osalusel on seadnud eesmärgiks seda lünka täita ja nii mitmekesisust uurimist seni valdavalt indo-euroopa keeltele keskendunud valdkonnas.

¹ <http://www.eurocomresearch.net/> (2.2.2015).

² <http://www.rakenduslingvistika.ee/ajakirjad/index.php/lahivordlusi> (2.2.2015).

³ www.uef.fi/en/remu2015 (2.2.2015).

Käesolev artikkel käsitleb eesti emakeelega keeletekasutajate soome keele mõistmist ja soome emakeelega keeletekasutajate eesti keele mõistmist kahel tasandil: üksiksõna- ja tekstitasandil. Uurimused viidi läbi Eestis ja Soomes eesmärgiga selgitada, kuidas eesti- ja soomekeelsed keeletekasutajad mõistavad oma emakeele põhjal lähedast sugulaskeelt juhul, kui uurimuses osalejatel puudub sihtkeele õppimis- ja kasutuskogemus. Teine eesmärk on keskenduda eesti ja soome keele mõistmise võimalikule sümmeeriale, analüüsides, kas eestlased ja soomlased mõistavad lähedast sugulaskeelt samal määral; kolmas eesmärk on uurida osalejate mõistmisprotsessi ja seda kujundavaid tegureid ning töötada välja mõistmisprotsessi kirjeldav mudel. Tegemist on projekti REMU raames teostatud kahe eraldi uurimusega. Üksiksõnatesti kavandamisel on siiski mõnevõrra lähtutud terviktekstist, kasutades selles üksikuid tekstis esinenud sõnu. Seetõttu esitatakse artiklis kahe mõistmistasandi tulemused eraldi neid omavahel märkimisväärselt seostamata, rõhuasetusega tekstitasandil. Analüüsi keskmes on mõistmist mõjutavad keelelised tegurid, mida järgnevalt kirjeldatakse.

2. Arusaamist mõjutavad tegurid

Valdavalt germaani, sh Skandinaavia keeltele keskendunud retseptiivse mitmekeelsuse uurimises⁴ on analüüsitud nii keelelisi kui ka keeleväliseid tegureid, mis mõjutavad lähedasest sugulaskeelest arusaamist ja selle sümmeetriat (nt Bezooijen, Gooskens 2007, Kaivapalu, Muikku-Werner 2010). Keelevälisest teguritest on enam tähelepanu pööratud kokkupuudetele sihtkeelega (Gooskens, Kürschner 2009, Gooskens, Heeringa 2014) ja sellesse suhtumisele, aga ka sotsiaalsetele teguritele (Gooskens 2007, Hilton, Gooskens 2013, Gooskens, Hilton 2010). Kui tihedam kokkupuude sihtkeelega aitab reeglina kaasa selle paremale mõistmisele ka ilma formaalse keeleõppeta, siis sihtkeelde suhtumise roll on osutunud küll keeliti erinevaks, kuid üldiselt arvatust märksa marginaalsemaks (Bezooijen, Gooskens 2007).

Keelelistest teguritest on enim käsitletud lähte- ja sihtkeele vahelist kaugust (ingl *linguistic distance*): ühise päritoluga sõnade hulka, leksikaalse ja grammatilise tähenduse läbipaistvust jne (nt Bezooijen, Gooskens 2007), mida on nimetatud ka tüpoloogiliseks läheduseks (*typological proximity*) või pindmiseks sarnasuseks (*surface similarity*) (vt Kaivapalu, Martin 2014). Tegemist on keelesüsteemide lähedust peegeldava objektiivse ehk tegeliku sarnasusega (Ringbom 2007), mis on sümmeetriline, st keel A on keelega B sama sarnane kui keel B keelega A, ja ajas muutumatu (Ringbom, Jarvis 2009: 107). Keeltevahelise objektiivse sarnasuse defineerimine ja mõõtmine on osutunud tõsiseks väljakutseks: ka enim kasutatud mõõtmismeetodid nagu Levenshteni distant⁵ ja projekti EuroComDidact nn seitsme sõela meetod (Klein, Stegmann 2000) ei ole osutunud keeltevahelise tegeliku sarnasuse praktikas määratlemisel piisavaks (keeltevahelise sarnasuse mõõtmisest vt lähemalt Kaivapalu, Martin 2014). Keeltevahelised tegelikud sarnasused ja erinevused omavad sihtkeele mõistmisel kesksel rolli ja seletavad mõneski osas, miks keele A kõnelejad on keele B mõistmisel edukamad kui keele B kõnelejad keele A mõistmisel (Bezooijen, Gooskens 2007, van Ommen jt 2013, Gooskens, Heeringa 2006).

⁴ Vt <http://www.let.rug.nl/gooskens/?p=project> (2.2.2015).

⁵ <http://xlinux.nist.gov/dads/HTML/Levenshtein.html> (2.2.2015).

Keeltevahelisele tunnetatud ja oletatavale sarnasusele (Ringbom 2007), mida on nimetatud ka subjektiivseks sarnasuseks, psühhotüpoloogiaks (*psychotypology*), tunnetatud läheduseks (*perceived proximity*) või sarnasuse psühholingvistiliseks reaalsuseks (*psycholinguistic reality of similarity*), on sihtkeele mõistmise uurimisel seevastu hoopis vähem tähelepanu pööratud (nt murdeteadlikkuse osast keeltevahelise sarnasuse tunnetamisel Heeringa jt 2008; vt Kaivapalu, Martin 2014). Tegemist on aga sihtkeele mõistmise seisukohalt palju olulisema teguriga kui keeltevaheline tegelik sarnasus. Selleks, et tundmatust sihtkeelest lähtekeele põhjal aru saada, võrdleb keelekasutaja lähte- ja sihtkeele keelendeid, tunnetamaks sarnasust keelte sõnavara ja struktuuri, mallide ja reeglite vahel (Jarvis, Odlin 2000: 538). Tunnetatud sarnasus toimib lähte- ja sihtkeele vahelise ühendusena, mille kaudu ühes keeles olemasolevad teadmised ja oskused siirduvad teise keelde ja viivad selle mõistmiseni (Martin 2006).

Hüpooteetiliselt võivad tegelik ja tunnetatud sarnasus ka kokku langeda, kui keelekasutaja tunnetab täielikult tegelikku sarnasust, kuid seda juhtub siiski väga harva. Keeltevaheline tegelik sarnasus määrab küll suuresti keeleomandamise käigu ja saavutatud keeleoskustaseme (nt Ringbom 1987: 66, Odlin 1989, Schepens jt 2013), kuid selle mõju on võrreldes tunnetatud sarnasusega kaudsem ja piiratum peamiselt keelekasutajate individuaalse eripära tõttu (Ringbom, Jarvis 2009: 106–107). Sarnasuse tunnetamine on seega psühholingvistiline ilming, mis, nagu ka sellele lähedane vastastikune mõistmine (*mutual intelligibility*, sümmeetrisusest vt Gooskens jt 2010), ei tarvitse tingimata olla sümmeetiline: keele A kasutajal võib keelte A ja B sarnasuse tunnetamine olla kergem kui keele B kasutajal. Samuti võib sarnasuse tunnetamine ajas muutuda, kui sihtkeele oskus ja kasutuskogemus kasvavad (Kellerman 1979).

Sihtkeele mõistmist mõjutavate keeleliste tegurite hulka kuuluvad ka siiani vähe uuritud kommunikatiivse keeleoskuse (nt Bachman 1990: 85–87) komponendid: üldteadmised, strateegiapädevus, tekstipädevus (eriti konteksti kasutamine), aga ka metalingvistiline teadlikkus (Kaivapalu, Muikku-Werner 2010), st teadmised inimkeelest kui sellisest ja selle toimimisest ning teadmised lähtekeel(t)est (eriti emakeelest) ja selle/nende varieerumisest. Siinses artiklis keskendutakse üksnes sihtkeele mõistmist mõjutavatele keelelistele teguritele. Keelevälised tegurid (kokkupuude sihtkeelega, suhtumine sellesse, sotsiaalne taust) on nii üksiksõna- kui ka tekstitasandi uurimustes elimineeritud.

3. Lähedase sugulaskeele mõistmine ja selle sümmeetria

Üks projekti REMU eesmärke on võrrelda lähedase sugulaskeele mõistmist üksiksõna-, lause- ja tekstitasandil. Käesolevas osas tutvustatakse lähemalt üksiksõna- ja tekstitasandi mõistmist käsitlevaid uurimusi, mille sihtrühmad on taustategurite osas hästi võrreldavad. Nii üksiksõnade mõistmise testi sooritanud gümnaasiumiõpilased kui ülikooliõpingute alguses olevad üliõpilased, kes osalesid tekstimõistmistestis, paigutuvad kognitiivse arengu mõttes samasse rühma, n-ö noorte täiskasvanute hulka. Samuti on sarnane uurimustes osalejate haridus-, kultuuri- ja sotsiaalne taust ning varasem keeleoskus, ka testi sooritamise tingimused olid samad.

3.1. Üksiksõnatasand

Üksiksõnade mõistmist käsitletakse kahes võrreldavuse huvides samadel alustel kavandatud ja teostatud uurimuses: Maria Heinose (2011) bakalaureusetööl põhinevas artiklis (Muikku-Werner, Heinonen 2012) ja sellele järgnevas magistritöös (Heinonen 2014) keskendutakse soome gümnaasiumiõpilaste eesti üksiksõnade ning Marta Margi (2014) bakalaureusetöös eesti gümnaasiumiõpilaste soome üksiksõnade mõistmisele. Mõlema uurimuse eesmärk oli selgitada, kas ja kuidas aitab eesti ja soome keele sarnasus nende keelte sõnavara mõistmisele kaasa. Samuti sooviti teada saada, kas ja kuidas on mõlema keele sõnavarasse kuuluvate võör- ja laensõnade mõistmisel kasu muudest varem õpitud võörkeeltest ning milliseid strateegiaid on vastajad mõistmisprotsessis kasutanud. Leidmaks vastuseid nendele küsimustele, koostati üksiksõnade mõistmise testid nelja tüüpi sõnadest (soomekeelne test vt Mark 2014 ja eestikeelne Muikku-Werner, Heinonen 2012: 184–185):

- 1) homogeensed samatähenduslikud sõnad, mille kirjpilt ja tähendus on eesti ja soome keeles sama või lähedane (nt *kurss* – *kurssi*, *tädi* – *täti*, *naaber* – *naapuri*);
- 2) homogeensed eritähenduslikud sõnad ehk nn valesõbrad, mille kirjpilt on sama või lähedane, kuid tähendus erinev (nt *kalju* – *kalju* 'kiilaspäine', *hallitus* – *hallitus* 'valitsus', *viiner* – *viineri* 'saiake');
- 3) sünonüümidenä või jagatud semantilise välja tõttu lähtekeelega kaudses tähendusseoses olevad sõnad (nt eesti *vihmavari* 'sateenvarjo' võiks olla soomlasele mõistetav soome keeles lähedase tähendusega sõna *vihma* 'seenevihm' kaudu, sest mõlemad kuuluvad samasse semantilisse välja, st mõlemal juhul on tegemist vihmaga);
- 4) mõne muu keele abil äratuntavad laen- ja võörsõnad (nt sm *historia*, ee *kostüüm*).

Soomekeelses testis oli 35 eestikeelset, eestikeelses testis 40 soomekeelset sõna, mille hulgas esines nii käändsõnu (sh liitsõnu) kui ka verbe. Testitavad käändsõnad ja liitsõnad esitati uurimuses osalejatele ainsuse nominatiivis, verbid A-infinitiivis⁶. Sõnade arvu erinevus eesti- ja soomekeelses testis on tingitud soomekeelse testi kõrvaleesmärgist: uurida lõunaestli murdekeele mõju soome keele mõistmisele. Uurimuses osalejate ülesandeks oli tõlkida testisõnad võimalikult täpselt oma emakeelde ja kirjeldada strateegiaid, mille abil nad lahenduseni jõudsid. Soomekeelseid õpilasi ühest Lõuna-Savo maakonna gümnaasiumist osales uurimuses 32, nendest neide 17, noormehi 15. Eestikeelseid õpilasi Keila gümnaasiumist ja Põlva ühisgümnaasiumist oli kokku 47, nendest 27 neidu ja 20 noormeest. Kõik õpilased olid võörkeelena õppinud inglise keelt, lisaks soome õpilased rootsi ja eesti õpilased vene (43 õpilast), saksa (16), hispaania (2) ja/või prantsuse (8) keelt. Seega olid soome õpilased varem õppinud kaht, eesti õpilased kaht-kolme võörkeelt. Sihtkeeli eesti ja soome keelt ei olnud uurimuses osalejad varem õppinud, kokkupuude naabrite keelega puudus täiesti või seisnes väheses juhuslikus kogemuses sugulaste ja pereliikmete, turismi, televisiooni või filmide kaudu.

Tabelis 1 on esitatud testisõnade tõlgete õigete vastuste protsent testisõnärühmiti. Vastuste õigsuse hindamisel sai iga täiesti õige vastus kaks ja peaaegu õige vastus ühe punkti, seejärel summeeriti iga sõnärühma punktid ja leiti õigete

⁶ Terminit *A-infinitiiv* on kasutatud eesti *da*- ja soome *A-infinitiivi* ühisnimetusena.

vastuste protsent maksimaalsest võimalikust punktide arvust (Mark 2014: 20, Muikku-Werner, Heinonen 2012: 176).

Tabel 1. Lähedase sugulaskeele üksikõnade mõistmine (õigete vastuste osakaal protsentides)

Osalejate rühm	Testisõnarühm				
	Kirjapildilt ja tähenduselt sarnased sõnad	Kirjapildilt sarnased, kuid tähenduselt erinevad sõnad	Kaudses tähendusseoses olevad sõnad	Laen- ja võõrsõnad	Keskmine
Eesti õpilased (n = 47)	68,4	2,4	8,0	56,2	33,8
Soome õpilased (n = 32)	43,6	4,7	24,2	35,3	27,0

Tabelist 1 ilmneb, et sõnarühmade mõistmise järjestus on mõlema uurimuse puhul sama: nii eesti kui ka soome õpilaste jaoks olid ootuspäraselt kõige arusaadavamad eesti ja soome keeles kirjapildilt sarnased samatähenduslikud sõnad, seejärel laen- ja võõrsõnad, enim raskusi valmistasid kirjapildilt sarnased, kuid tähenduselt erinevad valesõbrad. Selline tulemus rõhutab keeltevahelise sarnasuse primaarsust mõistmisprotsessis (Ringbom 2007): emakeele ja sihtkeele vahelise sarnasuse kõrval on äärmiselt oluline ka sarnasuse tunnetamine varem õpitud keelte ja sihtkeele vahel, kuigi viimane ei vii emakeele ja sihtkeele sarnasusega võrreldavate tulemusteni. Ka tunnetatud sarnasust otseselt käsitlevad vähesed uurimused (Kaivapalu, Martin 2014) osutavad, et emakeele ja sihtkeele vahelist sarnasust tunnetatakse paremini kui emakeele ja varem õpitud keele sarnasust eelkõige seetõttu, et emakeele puhul on keelekasutajate käsutuses lai geograafilise, sotsiaalse ja ajaloolise varieerumise repertuaar, mis reeglina puudub isegi kõrgetasemelisel teise keele valdajal. Seetõttu piirdub sarnasuse tajumine varem õpitud keele ja sihtkeele kirjaliku kasutuse vahel enamasti ortograafiatasandiga, erinevate tähtede arvu märkamisega.

Sarnasuste kõrval on eesti ja soome õpilaste testitulemustes huvitavaid erinevusi. Kui eesti õpilased on oma soome eakaaslastest paremini mõistnud nii emakeeles kui ka varem õpitud võõrkeeles ja sihtkeeles sarnaseid sõnu, siis soome õpilased on oluliselt edukamad kaudses tähendusseoses olevate sõnade mõistmisel.

3.2. Tekstitasand

Tervikteksti mõistmist käsitlevas uurimuses paluti osalejatel (39 soome üliõpilast Jyväskylä ja Ida-Soome ülikoolidest ning 39 eesti üliõpilast Tallinna ülikoolist) lugeda Eesti ja Soome suhteid käsitlevat sihtkeelset teksti (“Silta meren yli”, “Sild üle mere”), vastata küsimustele teksti kohta, tõlkida teksti nii palju, kui teadmised ja oskused võimaldavad, ning kirjeldada oma mõistmisprotsessi ja selles kasutatavaid strateegiaid (vt allpool 4. osa). Tekst oli tõlgitud Eesti ja Soome kontakte käsitlevast ingliskeelsest tekstist “Bridge over the sea” paralleelselt eesti ja soome keelde nii, et kahe keele konstruktsioonid oleksid võimalikult sarnased: näiteks kui ühes keeles väljendati tõlkides mõtet lauselühendi abil, siis toimiti samuti ka teises keeles, või kui ühes keeles kasutati kõrvallauset, siis tehti seda ka teises (Muikku-Werner 2013: 236). Oma tegevuse peegeldamisel olid osalejatele abiks küsimused:

1. Kuidas proovisid lahendada tekstist arusaamise probleeme, milliseid võtteid selleks kasutasid?
2. Mida oli tekstis kerge mõista?
3. Mida oli tekstis raske mõista?
4. Kas ja kuidas aitasid sind loetletud eesti ja soome sarnasused või erinevused?

Analüüsitava materjali hulgast jäeti välja kõik muu emakeelega kui soome ja eesti ning kakskeelsete üliõpilaste vastused. Kolmandikus testidest oli vastajatele abiks ülesandele lisatud eesti ja soome keele olulisemate sarnasuste loend, teises kolmandikus erinevuste loend, kolmandas kolmandikus testidest abimaterjal puudus. Tekstist arusaamist kontrolliti küsimuste abil (sulgudes on lisatud vastuse eest saadav maksimaalne punktide arv):

- K1. Millisel eesmärgil asutati tekstis mainitud instituut? (3)
- K2. Kui kaugel asuvad teineteisest Eesti ja Soome pealinnad? (2)
- K3. Mille poolest sarnaneb Ungari Eesti ja Soomega? (2)
- K4. Milliseid sarnaseid jooni leiab Eesti ja Soome ajaloo? (3)
- K5. Kuidas arenesid Eesti ja Soome suhted Eesti taasiseseisvumise järel? (3)
- K6. Millest tekstis veel juttu oli? (3)

Kuuest küsimusest viis on seega struktureeritud, tekstist leitavaid kindlaid vastuseid eeldavad, kuues küsimus võimaldab vastajale vabamat valikut otsustamaks, mida mõistetust ta esile tuua tahab. Küsimuste eest saadud punktide summad on esitatud tabelis 2.

Tabel 2. Tekstimõistmisküsimuste eest saadud summaarne punktide arv

Osalejate rühm	Küsimus						Kokku
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	
Eesti üliõpilased	43	51	37,5	20	30	33	214,5
Soome üliõpilased	80	67	43	27,5	57	28,5	305
Võimalik maksimaalne punktide arv	117	78	73	117	117	117	619

Tabelis 2 esitatud punktisummad väljendavad osalejate tekstimõistmise summaarset määra. Niisiis osutavad testi tulemused, et soome üliõpilased on tekstist paremini aru saanud nii kokkuvõttes kui ka viie üksikküsimuse lõikes. Eriti suur on eesti ja soome üliõpilaste punktisummade erinevus esimese ja viienda küsimuse osas. Eesti üliõpilased seevastu on olnud edukamad testi ainsale avatud küsimusele vastates.

Seega andsid üksiksõnade ja tekstimõistmise uurimused lähedase sugulaskeele mõistmise sümmeetria osas erinevad tulemused vastuse taustategurite sarnasusest hoolimata. Järgmises osas käsitletakse osalejate eneserefleksiooni alusel nende mõistmisprotsesse ja -strateegiaid ning püütakse leida tulemustele seletusi.

4. Osalejate mõistmisprotsess ja -strateegiad: keelelised tegurid

Strateegiate all mõistetakse tavaliselt teadvustatud toimimisviisi mõne ülesande lahendamiseks (Oxford 1990). Toimija ei tarvitse ilmtingimata olla toimimisprotsessi enda jaoks eksplitsiitselt sõnastanud, kuid vastuseks küsimusele selle kohta oskab ta kirjeldada, mida ta lahenduse leidmiseks ette võttis ja kuidas toimis. Sellisel juhul on tegemist potentsiaalselt teadvustatud strateegiaga (Martin 1995: 267). Käsitletavate uurimuste sihtrühmad osutusid mõistmisprotsessi ja -strateegiate sõnastamisel märkimisväärselt heterogeenseteks: nii eesti- kui ka soomekeelsete osalejate hulgas oli nii neid, kes kirjeldasid ja põhjendasid oma tegevust üksikasjaliselt, kui ka neid, kes üldse mingeid kommentaare ei esitanud. Osalejad on kirjeldanud tegureid, mis sihtkeele mõistmisele kaasa aitasid: keeltevaheline sarnasus ja selle tunnetamine, metalingvistilised ja üldteadmised, aga ka varasemad juhuslikud teadmised sihtkeelest, oletamine ja kontekst. Järgnevalt käsitletakse mõistmisprotsessi refleksiooni üksikasjalikumalt nii üksiksõnatesti kui ka tervikteksti põhjal. Kuna tervikteksti mõistmist oli peegeldatud ulatuslikumalt, on sellel analüüsis pöhirõhk.

4.1. Keeltevaheline sarnasus

4.1.1. Emakeel ja selle variandid ning sihtkeel

Sihtkeele loomes, eriti aga selle mõistmisel tugineb keeleõppija või -kasutaja olemasolevatele teadmistele ja oskustele. Håkan Ringbomi (2007) sõnul tajub keeleõppija mõistmisprotsessis sarnasusi siis, kui vastuvõetav info ja tema varasemad teadmised omavahel seostuvad. Kui teadmised sihtkeelest puuduvad või on äärmiselt piiratud, on peamine allikas sarnasuste otsimisel emakeel või mõni muu varem õpitud keel (Ringbom, Jarvis 2009), mis mõlemad võivad toimida sihtkeele suhtes lähtekeelena. Mõni muu varem omandatud keel on lähtekeeleks eriti juhul, kui see on sihtkeelele lähedane sugulaskeel, keelekasutaja emakeel aga ei ole (Ringbom 2007: 2, Nissilä 2011). Lähte- ja sihtkeele sarnasuse tajumine on sihtkeele mõistmise peamiseks eelduseks, tänu millele suudetaksegi mingit osa sihtkeelest mõista ka ilma eelneva õppeta, eriti kui keelte geneetiline ja/või tüpoloogiline taust on sarnane. Vähesed varasemad uurimusedki (Kaivapalu, Muikku-Werner 2010, Paajanen, Muikku-Werner 2012) osutavad, et peamise strateegiana on sihtkeelest tõlkimisel kasutatud sarnasuste otsimist ennekõike emakeelest, seejärel muudest omandatud keeltest.

Soome ja eesti üksiksõnade mõistmise testides osutuski valdavaks strateegiaks sarnasuste otsimine oma emakeelest. Nii mainiti Margi (2014) uurimuses põhjendusena soome sõnade sarnasust eesti keele omadega kokku 43 testisõna puhul, millest 14 olid sama tähendusega ja viis semantiliselt lähedased. Ülejäänud 24 olid küll sarnase kirjapildiga, kuid erineva tähendusega ja seetõttu juhatasid informante eksiteele. Soome õpilased on maininud eesti testisõna sarnasust soome keelega eriti ulatuslikult sõnade *tädi* 'täti', *suvi* 'kesä' ja *naaber* 'naapuri' puhul. Vastajad olid ka märganud süstemaatilisi suhteid eesti ja soome sõnade vahel ning mainisid seetõttu strateegiana tähtede lisamist ja ärajätmist, näiteks *d* ärajätmist

sõnas *paljastada* ‘paljastaa’. Sama strateegia kasutamine võis samas viia ka väärade lahenduseni, näiteks sõnas *vili* ‘vilja’ veel ühe *l*-i lisamine andis soome keeles tulemuseks *villi* ‘metsik’ (Muikku-Werner, Heinonen 2012: 174). Mõistmise tulemuslikkuse mõttes on niisiis emakeele ja lähedase sugulaskeele sarnasusele toetumise võtmeküsimuseks teadmine (või teadmatus), millal sarnase sõnavormiga kaasneb ka lähte- ja sihtkeeles sama tähendus ning millal mitte. Emakeele ja sihtkeele sarnasusele toetumise kasutamist mõistmisstrateegiana näitab kaudselt ka üksikute testisõnade mõistmise analüüs. Nii näiteks on kirjapildilt sarnane samatähenduslik sõna *kurssi* ‘kurss’ olnud mõistetav kõikidele soome õpilastele ja kõikidele peale ühe eesti õpilastest. Seevastu riskisõna *lahja*, mis soome keeles tähendab kingitust, eesti keeles vähest rasvasisaldust, kõhna, kondist, nappi või puudulikku, ei ole keegi õigesti mõistnud. Alati ei ole aga riskisõna mõistmine sümmeetriline: sõna *kalju* ei ole õigesti mõistnud ükski eesti õpilane, küll aga 25% soome õpilastest. Siin mängib rolli keeltevaheline tegeliku sarnasuse määr: sõnapaari *kalju* – *kallio* ühisosa on suurem kui sõnapaaril *kalju* – *kiilas(päine)* (vt Levenshtein Distance). Ka sihtkeele sarnasust emakeele slängi- ja murdesõnadega olid vastajad kasutanud tähenduse mõistmisel: näiteks eesti sõnale *öökida* ‘oksentaa’ lähedane sõna on kasutusel soome slängis, eesti sõna *juua* ‘juoda’ kohta väitsid soome vastajad, et kasutavad seda ise kõnekeeles (Heinonen 2014: 41), *itkeä* ‘nutta’ oli tuttav Võru murde kaudu (Mark 2014: 36).

Terviktekstist arusaamisel lähtusid uurimuses osalejad veelgi enam kui üksiksõnatestis eesti ja soome keele sarnasusest, nagu on näha näidetest (1)–(6).

- (1) Kerge on mõista sarnaseid sõnu (mida esines võrdlemisi palju, nt “kaarsilta”, “kulttuurisuhteet” jne). Lauseehitus on sarnane, isegi kiillauseid pole väga raske eraldada, samuti on arusaadavad paljud käänded.
- (2) Suomen kielen sanoja muistuttavat sanat, joissa tavurakenne ja taivutukset olivat suunnilleen samat kuin suomen kielessä tai ainakin lähentelivät suomen kielen rakenteita.

Nii nagu mõnes varasemas uurimuses (Kaivapalu, Muikku-Werner 2010), ei toetu osalejad mitte ainult sõnavara, vaid ka keelte struktuuri sarnasusele: emakeelega sarnane silbistruktuur, sõnamuutmine, ajavorm ja lauseehitus hõlbustavad teksti mõistmist. Võõr- ja laensõnu tunnetatakse sageli emakeele sõnadena ega mainita laenuandjat võõrkeelt. Eriti märgatav on see suundumus eesti informantidel, kes mainivad teisi võõrkeeli soomlastest vähem:

- (3) [Lihtne oli mõista] sarnaseid sõnu eesti keelest nagu kultuur jne
- (4) Kerge oli ka mõista võõrsõnu, mis on kasutusel eesti keeles.

Soome vastajate olulisim erinevus võrreldes eesti vastajatega oli märkimisväärselt ulatuslikum soome geograafiliste ja sotsiaalsete murrete, kõnekeele ja arhailise keele kasutamine eesti keele mõistmisel.

- (5) [Yritin ymmärtää] sitomalla sanoja vanhaan suomeen tai sanantoihin (esim. *Soome lahe mõlemal kaldal* → kaldal → kaidal)
- (6) [Auttoivat] Suomen puhekieli ja Turun murre

Kui üksiksõnatestis mainisid murdeid ja kõnekeelt arusaamise allikana vaid mõned soome vastajad ning murdeid mõned eesti vastajad, siis tekstimõistmise

kommentaaries ei maininud eesti vastajad emakeele varieerumist üldse, soome vastajatest seevastu aga peaaegu kõik. Seega avaldab soome keele eesti keelest märksa mitmekesisem varieerumine (vt nt Metslang 1994) mõju lähedase sugulaskeele mõistmise tulemustele: soomekeelne testi sooritaja on harjunud nägema seoseid eri keelevariantide vahel ja tema käsutuses on seetõttu enam vahendeid seoste loomiseks sihtkeelele. Emakeele ulatuslikum varieerumine seletab soome õpilaste edukust üksiksõnatesti kaudses tähendusseoses olevate sõnade mõistmisel. Samuti on antud tulemus kooskõlas varasemate uurimustega saksa ja šveitsisaksa keelekasutajate rootsi keele mõistmisest (Berthele 2008) ning rootsi, taani ja norra keele omavahelisest mõistmisest (Gooskens 2004): šveitsisaksa ja norra keelekasutajad osutusid edukamateks lähedase sugulaskeele mõistjateks just emakeele ulatuslikuma geograafilise varieerumise tõttu.

4.1.2. Varem õpitud keel ja sihtkeel

Kui vasteid sihtkeelsetele konstruktsioonidele emakeele ja sihtkeele sarnasuse alusel ei leitud, otsisid vastajad abi teistest varem õpitud keeltest, eriti juhul, kui oli tegemist laen- või võõrsõnadega. Üksiksõnatestis toetusid soome õpilased esma-joones inglise (nt *privileeg* 'etuoikeus', *biifsteek* 'pihvi', *poksida* 'nyrkkeillä') ja rootsi keelele (*röövida* 'ryöstää, ryövätä, rosvota', rootsi *röva*) (Heinonen 2014: 33–35). Seejuures võis sarnasuse tunnetamine põhineda mitte ainult täpsel tõlkevastel varem õpitud keeles, vaid ka mõnel muul assotsiatsioonide tekitanud sõnal. Näiteks üks soome vastajatest märkis sõna *röövida* tõlkevasteks *punastua* 'punastada', lähtudes rootsi sõnast *röd* 'punane', teine *piirtää* 'joonistada' rootsi sõna *rita* 'joonistada' põhjal. Viis vastajat olid toetunud rootsi sõnale *röka* või rootsi algupära slängisõnale *röökata* 'suitsetada'. Õige lahendus saadi tõenäolisemalt siis, kui mõne võõrkeelse sõnaga sarnane testisõna esines laensõnana ka soome (kõne)keeles või slängis, nagu eesti sõna *lähifoto* puhul, vrd inglise *photo*, rootsi *ett foto*, saksa *das Foto*, soome kõnekeelne *foto* (Muikku-Werner, Heinonen 2012: 174). Niisiis on sihtkeelse sõna mõistmise võimalus seda suurem, mida mitmekesisemad on seoste tekkimise võimalused.

Eesti õpilased (Mark 2014) otsisid sarnasusi valdavalt enim õpitud võõrkeelest, inglise keelest, mida tehti 11 vaste puhul. Viiel korral jõuti ka õige tähenduseni. Sarnasuse tunnetamine ja sobiva mõistmisstrateegia rakendamine ei tarvitse aga alati õige tõlkevasteni viia, eriti juhul, kui lähtekeele (inglise keele) sõna on mitmetähenduslik. Nii on sõna *halpahintainen* puhul vastajatel tekkinud seosed mitme ingliskeelse sõnaga: vasteteks pakuti näiteks *poolaeg* 'half-time' ja *tähestik* 'alphabet' ning sõna *hint* 'vihje' põhjal *halb eelaimdus*, *halvaendeline* ja *halba aimama*. Mõne sõna puhul, näiteks *historia*, mis oli mõistetav kõikidele testis osalenutele, osutab sarnasusele toetumist õigesti vastanute suur arv, kuigi selleni jõudmise strateegiat on kirjeldanud vaid üksikud. Eesti õpilased otsisid abi ka vene keelest. Õige tähenduseni jõuti vene keelt kasutades vastete *musiikki* 'muusika', *historia* 'ajalugu' ja *komedial* 'komöödia' puhul, eksiti aga vastetele *symboloida* 'sümboliseerida' pakutud vastega *sümbol*. Sarnasust kreeka ja ladina keelega leiti kolme vaste puhul, millest kaks (*komedial* 'komöödia' ja *politiikka* 'poliitika') olid õiged. Vaste *komedial* 'komöödia' õige tähenduseni jõuti isegi hispaania keele kaudu. Kuigi

osalejad polnud varem õppinud ei kreeka ega ladina keelt, on nad siiski nende keeltega emakeele võõrsõnade kaudu piisavalt kokku puutunud, et neid kasutada mõne teise võõrkeele mõistmisel. Eesti õpilaste tulemuslikum toetumine keeltevahelisele sarnasusele üksiksõnatestis võibki olla muuhulgas seletatav varem õpitud võõrkeelte suurema mitmekesisusega.

Nii eesti kui ka soome üksiksõnatestis esines võõrkeeltest abi otsimist sellistegi sõnade puhul, kus oleks võinud toetuda emakeelele. Nõnda on pakutud soome sõna *halpahintainen* vasteteks *halb eelaimdus*, *halvaendeline* ja *halba aimama* ingliskeelse sõna *hint* 'vihje' põhjal, eesti sõna *tädi* 'täti' vasteks aga *isä* 'isa' ingliskeelse sõna *daddy* põhjal (Muikku-Werner, Heinonen 2012: 163). Kui ühes sihtkeeles on tegemist vastajatele läbinähtamatu omasõnaga (ee *ajalugu*), millele ei ole sarnaseid sõnu õpitud võõrkeeltes, ja teises sihtkeeles varem õpitud võõrkeelte põhjal mõistetava sõnaga (sm *historia*), kajastub see ka testitulemustes: *ajalugu* polnud mõistetav ühelegi soome õpilasele, *historia* seevastu oli arusaadav kõikidele eesti õpilastele.

Ka tervikteksti mõistmisel toetuti sihtkeele sarnasusele varem õpitud keeltega.

- (7) Proovisin leida sarnasusi õpitud keeltest.
- (8) Myös muiden kielten osaamisesta oli hyötyä, esim. sana “direktor” on tuttu muista kielistä.

Erinevalt üksiksõnatestist nimetati seejuures vähem konkreetseid keeli, pigem mainiti üldisemalt teisi keeli, võõrsõnu, rahvusvahelisi sõnu (*logo*, *direktor*), riikide nimesid. Eesti vastajad ei maininud konkreetseid keeli üldse, soome vastajad toetusid rootsi, inglise ja vene keelele:

- (9) Yritin hyödyntää suomen murteiden tuntemusta, ruotsin kieltä ja venäjää. Yritin nähdä kielen enemmän “vieraana kielenä” kuin “suomen kaltaisena kielenä”.
- (10) Indoeurooppalaiset lainat, kuten *informatsiooni*, *symboliseerida*, *instituut* ja *organiseeriti* [olivat ymmärrettäviä]

Antud erinevus eestlaste ja soomlaste tekstimõistmisstrateegiates võib olla seletatav võõrsõnade suurema osakaaluga eesti keeles; seevastu soomekeelsest tekstist arusaamine ei tarvitse nõudagi ulatuslikumat sarnasuste otsimist varem õpitud võõrkeelest seetõttu, et soome keeles on omasõnu suhteliselt rohkem. Soomekeelses üksiksõnatestis, milles esines ka võõr- ja laensõnu, toetusid eesti õpilasedki testisõnade ja tuttavate võõrkeelsete sõnade sarnasusele.

4.2. Metalingvistilised teadmised

Keeltevaheliste sarnasuste tunnetamine on seotud uurimuses osalejate metalingvistilise teadlikkusega: teadmistega inimkeelest kui sellisest ja selle toimimisest ning teadmistega eriti emakeelest, aga ka teistest varem omandatud keeltest ja sihtkeelest. Tervikteksti mõistmise uurimuses küsiti osalejatelt, kas neid aitasid ülesandele lisatud eesti ja soome keele sarnasuste ja erinevuste loendid. Vastused kinnitasid väiteid sarnasuse primaarsusest sihtkeele mõistmisel ja keeleloomes (Ringbom 2007): kui teadmised keeltevahelise sarnasuse kohta aitasid reeglina teksti mõistmisele kaasa (11), (12), siis erinevuste olulisust ei kommenteeritud.

- (11) [Sarnasuste loetelu aitas] väga palju, kuna olen juba natuke süsteemist aru saanud, et mismoodi need soome ja eesti sõnad sarnanevad (nt *sild* – *silta*)
- (12) Loetletud sarnasused aitasid mind palju. Nende kaudu seostasid soome keelt palju eesti keelega.

Eesti ja soome keele sarnasuste loendist ei olnud abi vastajatele, kes olid neid seaduspärasusi mingil põhjusel juba varem ise märganud või siis ei suutnud oma tähelepanu ajapuudusel kahe tegevuse vahel jagada:

- (13) Loetelu ei aidanud mind lihtsalt seetõttu, et olen samu seoseid märganud iseseisvalt (nii varasemalt kui ka praegust teksti lugedes).
- (14) Teksti lugedes nendele sarnasustele lihtsalt ei suuda mõelda, kuna suurem tähelepanu koondub teksti üldisele tõlkimisele.

Kahe keele vaheliste süstemaatiliste seaduspärasuste otsimisele viidatakse rohkelt ka mõistmisstrateegiate kirjeldamisel:

- (15) Yritin myös ymmärtää uusia sanoja tarkkailemalla äännevastavuuksia.
- (16) [Yritin ymmärtää tekstiä] äänneiden muutoksilla” → kokeilemalla saisi-ko vaikeasti avatuista sanoista ymmärrettävä esim. muuttamalla pitkiä vokaaleja diftongeiksi tms.
- (17) Muuttamalla joitain soinnillisia klusiileja soinnittomiksi lukiessa, esim. *d*-kirjainten lukeminen *t* : nä

Kui keeltevahelist sarnasust, näiteks klusiilide puhul, ei teatud või tunnetati seda erinevusena, osutus sihtkeelse teksti mõistmine keerulisemaks:

- (18) [Hankala oli] kirjoitusasun erilaisuus *g*, *b* ja *d*.

Sama selgus ka üksiksõnatestist. Näiteks oli enamik eesti vastajatest märkinud sõna *särki* 'särg' tõlkevasteks *särk* (Mark 2014), sõna *särk* 'paita' sai aga suuremalt osalt soome vastajatelt tähenduseks *särki* 'särg' (Muikku-Werner, Heinonen 2012: 168).

Selline tulemus pakub rohkesti mõtlemisainet eesti ja soome keele õpetamise osas. Traditsiooniliselt on lähedaste sugulaskeelte (eriti võõrkeeltena) õpetamisel tavaks rõhutada vigade vähendamise eesmärgil keeltevahelisi erinevusi ja oletada, et õppija märkab keeltevahelisi sarnasusi ise, halvemal juhul aga ei peeta sarnasusi lihtsalt oluliseks. Eesti ja soome keele mõistmist käsitlevad uurimused seevastu näitavad taas kord, et tulemusliku sihtkeele töötluse lähtekoht on keeltevaheline sarnasus: sama vastavuse puhul võib otsustavaks saada asjaolu, kas seda tunnetatakse sarnasuse või erinevusena.

4.3. Üldteadmised

Keeleoskus, sealhulgas keelest arusaamine on tihedalt seotud üldteadmistega ümbritseva maailma kohta; ilma selleta ei ole keelekasutus võimalik. Üldteadmistele tuginetakse ka sihtkeele mõistmisel: tuttava valdkonna korral on tekstist lihtsam aru saada. Tervikteksti mõistmise testis osalejad toetusid peamiselt ajaloo- ja geograafiateadmistele, samuti teati tekstis kirjeldatud keelte sugulussuhteid (19), (20).

- (19) Lauseid, mille sisu kohta oli olemas juba mingisugune eelnev teave – näiteks lause ühte keelterühma kuulumise kohta.
- (20) Tekstin alku oli suhteelisen ymmärrettävä, etenkin sukukieli-osio, sillä se on itselle tuttu aihe.

Mitmetele vastajatele mõlemal pool Soome lahte osutus siiski keeruliseks Nõukogude Liidu ajalooa seonduv ja see asjaolu takistas teksti mõistmist:

- (21) [Raske oli mõista] juttu Nõukogude Liidust.
- (22) Viimeinen kappale oli vaikea ymmärtää ja lauseet, joista kerrotaan Neuvostoliitosta.

Üksiksõnatesti spetsiifika ja kommentaaride vähesuse tõttu ei leia üldteadmistele toetumine selles nii ulatuslikku kajastust kui tervikteksti mõistmist käsitlevas uurimuses, kuid üksikuid viiteid siiski esineb. Nii pakkus spordihuvilisest vastaja testisõna *kuppi* 'tass, kruus, karikas' vasteks *turniir*, sest inglise *cup* esineb mitmete spordialade karikaturniiride (nt *FIFA world cup*) nimetustes (Mark 2014).

4.4. Varasemad juhuslikud teadmised ja oletamine

Kuigi uurimuses osalejad ei olnud eelnevalt õppinud vastavalt eesti või soome keelt ja neil puudus sellega püsivam kokkupuude, on osal vastajatest olnud siiski naabermaa keelest juhuslikke varasemaid teadmisi. Varasemate teadmiste allikatena nimetati näiteks televisiooni, turismireise ja muid lühemaid Soomes või Eestis viibimisi, Soomes või Eestis töötavaid lähedasi ja sõpru jne, aga ka seda, et "on kuskilt meelde jäänud". Nii mainisid eesti vastajad varasemaid juhuslikke teadmisi sõnade *käteinen* 'sularaha', *väkiluku* 'rahvaarv', *itkeä* 'nutma', *sateenkaari* 'vikerkaar', *kuolla* 'surra', *kasvis* 'köögivili', *kuppi* 'tass', *ystävä* 'sõber' ja *lukea* 'lugema' tõlkimisel, kusjuures viimase puhul oli informant olnud teadlik, et eesti *g*-tähele vastab soome keeles *k*-täht (Mark 2014). Üks soome vastajatest mäletas, et oli näinud sõna *joogivesi* veepudelil ja tõlkis selle seetõttu õigesti (Muikku-Werner, Heinonen 2012: 175). Ka mõned tervikteksti mõistmise uurimuses osalejad tõid välja juhuslikud varasemad teadmised sihtkeelest:

- (23) [Kerge oli mõista] sarnaseid sõnu eesti keelega ja neid sõnu, mida tava-keeles ka soomlased palju kasutavad ja mida seetõttu tean.

Kui tunnetatud sarnasus ja teadmised mõistmisele kaasa ei aidanud, püüdsid vastajad oletada, millega võiks tegemist olla:

- (24) Oletasin, mida tahetakse öelda, kui sarnasuste ja teadmiste põhjal ei mõistnud.

Üksiksõnatestis kasutati oletamist näiteks sõna *joogivesi* puhul ja tõlgiti see soome keelde sõnana *juomavesi*. Sellele, et tegemist on oletamisega, viitavad ka küsimärgid ja emotikonid vastuse järel, nagu sõna *sularaha* 'käteinen' puhul: *kulta ...?, joku raha?* (Heinonen, Muikku-Werner 2012: 157). Eesti informandid kasutasid oletamist (nimetades seda loogilisuseks) näiteks sõnade *leijona* 'lövi', *käteinen* 'sularaha' ja *johtaja* 'juhataja' puhul. Esimesel juhul osutus oletus õigeks, teisel

juhul pakuti tähenduseks ekslikult 'tervitama' ja kolmandal juhul lähedast tähendust 'juht' (Mark 2014). Viimasel juhul põhineb oletus keeltevahelisel tunnetatud sarnasusel.

4.5. Kontekst ja sisuseosed

Nagu varasemates uurimustes (nt Kaivapalu, Muikku-Werner 2010, Muikku-Werner jt 2012), osutus ka nüüd tervikteksti mõistmisel äärmiselt oluliseks lause-, lõigu- ja tekstikontekst ning tekstisiseseid seoseid:

- (25) Püüdsin leida tundmatute sõnade kordusi erinevas kontekstis ja mõista seeläbi nende tähendust.
- (26) Yritin tulkida teksti kontekstissaan, ja hyödynsinkin asiayhteyttä monessa kohdassa.
- (27) Yritin etsiä ymmärtämättömien sanojen läheltä sanoja joita ymmärrän ja miettiä sitten miten sanat voisivat limittyä yhteen järkeväksi kokonaisuudeksi.

Kontekst toimib niisiis mõistmisprotsessi omalaadse filtrina, monitorina, mille vahendusel kontrollitakse keeltevahelise sarnasuse, metalingvistiliste teadmiste ja üldteadmiste paikapidavust. Mõistmisprotsessi komponente ja dünaamikat käsitletakse lähemalt järgmises osas.

5. Mõistmisprotsess

Uurimuses osalejate kommentaarid osutavad, et sihtkeele mõistmise komponendid, mida eespool analüüsisin, on osalejate individuaalses mõistmisprotsessis läbi põimunud ja toimivad interaktsioonis. Osa vastajatest lähtus esmajoones eesti ja soome keele sarnasusest ja püüdis sellele tuginedes ümbritsevast kontekstist aru saada:

- (28) Püüdsin võimalikult paljudele sõnadele leida eestikeelset tähendust. Nendele sõnadele, millele ei leidnud, püüdsin tähenduse leida lause mõttest arusaamisega. Seega tuletasin paljude sõnade tähenduse sellisel viisil.
- (29) Luin uudelleen, hain vihjeitä suomen kielestä, ehitin hankalat sanat ja "täytin" niiden jättämät aukot arvauksella, hain sanaa helpommasta lauseympäristöstä, hyödynsin ennakkotietouttani esim. kielisuhteista.

Mõned liikusid mõistmisprotsessis keelendite sarnasuselt konteksti mõistmisele, toetusid sarnasusele laiemalt, sh sihtkeele ja varem omandatud keele sarnasusele, ja võisid jätta sarnasuse allika selgelt määratlemata:

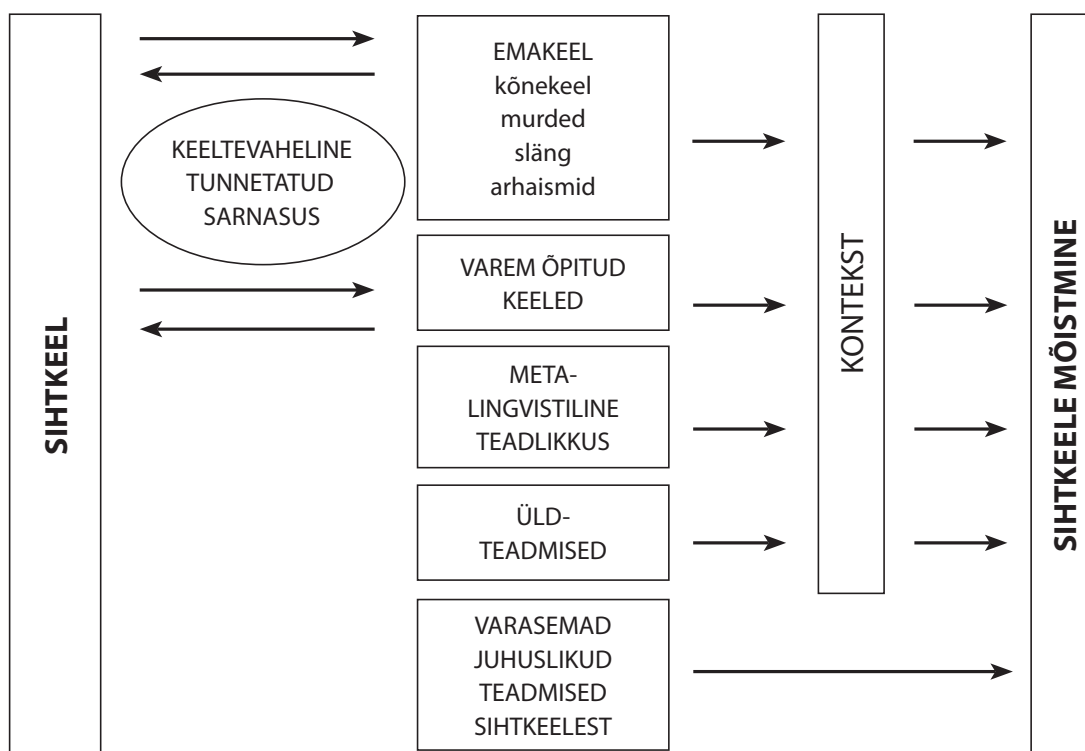
- (30) Keskendusin neile sõnadele, millest aru sain. Kuna osa sõnu on sarnased, siis on võimalik teksti konteksti n-ö ette aimata. Samuti on mulle lihtsamad sõnad teada.
- (31) Vertaamalla ensin sanaa mieleen tulevin synonyymeihin, vaihtelemalla vokaaleja, palaamalla tekstissä toiseen kohtaan, jossa sana esiintyi, rinnastamalla joitain sanoja ja lauserakenteita ruotsiin. Osan arvasin pohtimalla vain lauseyhteyttä.

Vastustest nähtub seega, et tunnetatud sarnasust rakendatakse kombinatsioonile oletamise, üldteadmiste, metalingvistiliste ja varasemate teadmistega sihtkeelest.

Teise osa informantide mõistmisprotsessi suund oli eelkirjeldatule vastupidine: lähtuti kontekstist ja püüti sellest leida emakeelega sarnaseid sõnu:

- (32) Lugesin lauset mitu korda, üritades lause tervikust tähendusest aru saada ja kasutades tuttavaid sõnu, mida juba teadsin. Vaatasin lõike tervikuna, et tekstist aru saada. Võrdlesin sõnu eestikeelsetega, et äkki näkkab.
- (33) Päättelin sana lauseyhteyden perusteella ja vertasin niitä suomen samankaltaisiin sanoihin ja mietin, oliko yhtäläisyys järkevä kussakin yhteydessä.

Seega avalduvad sihtkeele mõistmisprotsessis keelekasutajate individuaalsed iseärasused kahel kujul: ühelt poolt lähenemissuunas (üksikult üldisele või üldiselt üksikule), teisalt kombineeruvad sarnasuse tunnetamine ja erinevat tüüpi varasemad teadmised-kogemused vastavalt olemasolevale pagasile, mis osalejati varieerub. Kokkuvõtlikult väljendab lähedase sugulaskeele mõistmisprotsessi järgmine mudel (joonis 1).

Joonis 1. Lähedase sugulaskeele mõistmise mudel

6. Kokkuvõtteks

Nii üksiksõna- kui ka tekstitasandi mõistmise uurimused osutasid, et eesti- ja soomekeelsed keelekasutajad mõistavad lähedast sugulaskeelt arvestataval määral – sõltuvalt keelevahelise sarnasuse astmest kogumahust kolmandiku kuni kahe kolmandiku ulatuses – ka ilma sihtkeele õppimise ja kasutamise kogemusega. Mõistmisprotsessis toetutakse sihtkeele tunnetatud sarnasusele peamiselt emakeelega, aga ka muude varem õpitud keeltega; seostatakse seda metalingvistiliste ja üldteadmistega ning tervikteksti puhul kontrollitakse oma oletusi lause-, lõigu- ja tekstikontekstis. Kontekst toimib omalaadse filtrina, mis selekteerib keelekasutaja oletusi kas aktsepteerides või tagasi lükates. Mõistmisprotsessi komponentide jaotus ja suund on indiviiditi küllalt varieeruv ja sõltub paljuski osalejate varasematest teadmistest ja kogemustest.

Eestlaste soome keele ja soomlaste eesti keele mõistmine ei ole siiski sümmeetriline, vaid erineb üksiksõnade ja tervikteksti osas. Kui eesti õpilased olid soome õpilastest üksiksõnatestis edukamad tervikuna, eesti ja soome keeles kirjapildilt ja tähenduselt sarnaste sõnade ning laen- ja võõrsõnade mõistmisel, siis soome õpilased mõistsid paremini kaudses tähenduseseoses esinevaid sõnu, samuti mõistsid soomekeelsed uurimuses osalejad paremini tervikteksti.

Nende tulemuste tõlgendamine vajab kindlasti edasist uurimist. On võimalik, et eesti õpilaste paremale laen- ja võõrsõnade mõistmisele üksiksõnatestis aitab kaasa nende sõnade suurem osakaal eesti keeles soome keelega võrreldes, samuti eesti õpilaste varem õpitud võõrkeelte suurem mitmekesisus. Soome õpilaste edu kaudses tähenduseseoses olevate sõnade mõistmisel võib muu hulgas tingida soome keele laiem geograafiline, sotsiaalne ja ajalooline varieerumine, mis aitab kaasa leksikaalsete seoste nägemisele sõnade vahel. Kuna nii eesti kui ka soome üksiksõnatestis osalejad kommenteerisid oma mõistmisprotsessi üsna tagasihoidlikult, kinnitab osalejate refleksioon neid selgitusi ainult osaliselt. Tervikteksti mõistmise testis osalejad seevastu tõid väga selgelt välja toetumise mitte ainult soome üldkeelele, vaid ka kõnekeelele, geograafilistele ja sotsiaalsetele murretele, vanale soome keelele.

Valdav osa retseptiivse mitmekeelsuse uurimisest on keskendunud üksiksõnade või siis tervikteksti mõistmisele neid omavahel seostamata. Käesolevas artiklis kirjeldatud uurimistulemusi on edaspidi kavas kasutada lähtekohana mõistmisprotsessi holistilisel uurimisel. Võtmeküsimuseks seejuures on, miks ja kuidas keeltevahelise sarnasuse tunnetamine realiseerub või ei realiseeru mõistmisena ja millised tegurid sellele kaasa aitavad.

Viidatud kirjandus

- Bachman, Lyle F. 1990. *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford: OUP.
- Berthele, Raphael 2008. Dialekt-Standard Situationen als embryonale Mehrsprachigkeit. Erkenntnisse zum interlingualen Potenzial des Provinzlerdaseins. – *Sociolinguistica*, 22, 87–107.
- Bezooijen, Renée van; Gooskens, Charlotte 2007. Interlingual text comprehension: Linguistic and extralinguistic determinants. – Jan D. ten Thije, Ludger Zeevaert (Eds.). *Receptive Multilingualism: Linguistic Analyses, Language Policies, and Didactic Concepts*. Amsterdam: John Benjamins, 249–264.

- EKR = Euroopa keeleõppe raamdokument: õppimine, õpetamine, hindamine. [Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching and assessment.] Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.
- Gooskens, Charlotte 2004. Norwegian dialect distances geographically explained. – Britt-Louise Gunnarson et al. (Eds.). *Language Variation in Europe. Papers from the Second International Conference on Language Variation in Europe, ICLAVE 2*, Uppsala University, Sweden, June 12–14, 2003. Uppsala: Uppsala University, 195–206.
- Gooskens, Charlotte 2007. Contact, attitude and phonetic distance as predictors of inter-Scandinavian communication. – Jean-Michel Eloy, Tadhg ÓhLfeárnáin (Eds.). *Near Languages – Collateral Languages. Actes du colloque international réuni à Limerick, du 16 au 18 juin 2005*, 99–109.
- Gooskens, Charlotte; Heeringa, Wilbert 2006. The relative contribution of pronunciation, lexical and prosodic differences to the perceived distances between Norwegian dialects. – *Literary and Linguistic Computing*, 21 (4), 477–492. <http://dx.doi.org/10.1093/lc/fql038>
- Gooskens, Charlotte; Heeringa, Wilbert 2014. The role of dialect exposure in receptive multilingualism. – *Applied Linguistics Review*, 5 (1), 247–271. <http://dx.doi.org/10.1515/applirev-2014-0011>
- Gooskens, Charlotte; Heuven, Vincent van; Bezooijen, Renée van; Pacilly, Jos 2010. Is spoken Danish less intelligible than Swedish? – *Speech Communication*, 52 (11–12), 1022–1037. <http://dx.doi.org/10.1016/j.specom.2010.06.005>
- Gooskens Charlotte; Hilton, Nanna Haug 2010. The effect of social factors on the comprehension of a closely related language. – Jani-Matti Tirkkone, Esa Anttikoski (Eds.). *Proceedings of the 24th Scandinavian Conference of Linguistics. Reports and Studies in Education, Humanities, and Theology 5*. Joensuu: University of Eastern Finland, 201–210.
- Gooskens, Charlotte; Kürschner, Sebastian 2009. Cross border intelligibility – on the intelligibility of Low German among speakers of Danish and Dutch. – Alexandra N. Lenz, Charlotte Gooskens, Siemon Reker (Eds.). *Low Saxon Dialects Across Borders – Niedersächsische Dialecte über Grenzen hinweg. Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik, Beihefte 138*. Franz Steiner Verlag, 273–297.
- Heeringa, Wilbert; Gooskens, Charlotte; Smedt, Koenraad de 2008. What role does dialect knowledge play in the perception of linguistic distances? – *International Journal of Humanities and Arts Computing*, 1–2, 243–259.
- Heinonen, Maria 2011. “Viineri tuli mieleen, mutta ihan kuin oisin kuullu että nakki?”. Kyselytutkimus eräiden viron sanojen ymmärtämisestä suomen kielen sanojen pohjalta. Kandidaatintutkielma. Itä-Suomen yliopisto.
- Heinonen, Maria 2014. “Koska Virossa kaikki on nurinkurin”. Kyselytutkimus eräiden luetujen ja kuultujen vironkielisten sanojen ymmärtämisestä suomen kielen pohjalta. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto.
- Hilton, Nanna Haug; Gooskens, Charlotte 2013. Language policies and attitudes towards Frisian in the Netherlands. – Charlotte Gooskens, Renée van Bezooijen (Eds.). *Phonetics in Europe: Perception and Production*. Frankfurt a.M.: Peter Lang, 139–157.
- Jarvis, Scott; Odlin, Terrence 2000. Morphological type, spatial reference, and language transfer. – *Studies in Second Language Acquisition*, 22 (4), 535–556. <http://dx.doi.org/10.1017/S0272263100004034>
- Kaivapalu, Annekatrin; Martin, Maisa 2014. Measuring perceptions of cross-linguistic similarity between closely related languages: Finnish and Estonian noun morphology as a testing ground. – Heli Paulasto, Lea Meriläinen, Helka Riionheimo, Maria Kok (Eds.). *Language Contacts at the Crossroads of Disciplines*. Cambridge Scholars Publishing, 283–318.

- Kaivapalu, Annekatrin; Muikku-Werner, Pirkko 2010. Reseptiivinen monikielisyys: miten suomenkielinen oppija ymmärtää viroa äidinkieltensä pohjalta? [Receptive multilingualism: How Finnish as a first language helps learners to understand Estonian?] – *Lähivertailuja*. *Lähivördlusi*, 20, 68–97. <http://dx.doi.org/10.5128/LV20.03>
- Kellerman, Eric 1979. Transfer and non-transfer: Where we are now. – *Studies in Second Language Acquisition*, 2 (1), 37–57. <http://dx.doi.org/10.1017/S0272263100000942>
- Klein, Horst G.; Stegmann, Tilbert D. 2000. EuroComRom – Die sieben Siebe: Romanische Sprachen sofort lesen können. Aachen: Shaker Verlag.
- Mark, Marta 2014. Eesti õpilaste soome üksiksõnade mõistmine. [Understanding Finnish words by the Estonian students.] *Bakalaureusetöö*. Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituut.
- Martin, Maisa 1995. The Map and the Rope: Finnish Nominal Inflection as a Learning Target. *Studia Philologica Jyväskyläensis* 38. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Martin, Maisa 2006. Suomi ja viro oppijan mielessä. Näkökulmia taivutusmuotojen prosessointiin. – Annekatrin Kaivapalu, Külvi Pruuli (Toim.). *Lähivördlusi*. *Lähivertailuja*, 17. Jyväskylä *Studies in Humanities* 53. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 43–60.
- Metslang, Helle 1994. Temporal Relations in the Predicate and the Grammatical System of Estonian and Finnish. *Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen tutkimusraportteja* 39. Oulu: University of Oulu.
- Muikku-Werner, Pirkko; Heinonen, Maria 2012. Lumesadu – ‘tarina’ vai ‘lumikasa’ vai ei kumpikaan? Suomalaiset lukiolaiset viron sanoja tunnistamassa. [“Lumesadu“ - ‘tarina’ or ‘lumikasa’ or something completely different? How Finnish senior high school students try to recognise Estonian words.] – *Lähivertailuja*. *Lähivördlusi*, 22, 157–187. <http://dx.doi.org/10.5128/LV22.06>
- Muikku-Werner, Pirkko 2013. Vironkielisen tekstin ymmärtäminen suomen kielen pohjalta. [Understanding Estonian texts on a Finnish language base.] – *Lähivertailuja*. *Lähivördlusi*, 23, 210–237. <http://dx.doi.org/10.5128/LV23.09>
- Muikku-Werner, Pirkko; Kaivapalu, Annekatrin; Martin, Maisa 2012. Mutual intelligibility in language learning context: Linguistic and strategic determinants of comprehension of Estonian and Finnish. – Matthias Hüning, Uli Reich (Eds.). *Language and the City. Sociolinguistic Symposium 19*. Berlin, August 21–24, 2012. Berlin: Freie Universität Berlin, 266.
- Nissilä, Leena 2011. Viron kielen vaikutus suomen kielen verbien ja niiden rektioiden oppimiseen. [Impact of the Estonian language on the learning of Finnish verbs and their rections.] *Acta Universitatis Ouluensis B. Humaniora* 99. Oulu: Oulun yliopisto.
- Odlin, Terrence 1989. *Language Transfer. Cross-Linguistic Influence in Language Learning*. Cambridge, USA: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139524537>
- Oxford, Rebecca 1990. *Language Learning Strategies. What Every Teacher Should Know*. New York: Newbury House.
- Ommen, Sandrien van; Hendriks, Petra; Gilbers, Dicky; Heuven, Vincent van; Gooskens, Charlotte 2013. Is diachronic lenition a factor in the asymmetry in intelligibility between Danish and Swedish? – *Lingua*, 137, 193–213. <http://dx.doi.org/10.1016/j.lingua.2013.09.009>
- Paaajanen, Ilona; Muikku-Werner, Pirkko 2012. Tee on kitsas – onko ‘tee kitkerää’ vai oletteko ‘te saita’? Suomalaiset opiskelijat viroa ymmärtämässä. [“Tee on kitsas” – is ‘tea bitter’ or are you ‘penny-pinching’? Finnish students comprehending Estonian.] – *Lähivördlusi*. *Lähivertailuja*, 22, 219–258. <http://dx.doi.org/10.5128/LV22.08>
- Ringbom, Håkan 1987. *The Role of the First Language in Foreign Language Learning*. Clevedon: Multilingual Matters.

- Ringbom, Håkan 2007. Cross-Linguistic Similarity in Foreign Language Learning. Clevedon: Multilingual Matters LTD.
- Ringbom, Håkan; Jarvis, Scott 2009. The importance of cross-linguistic similarity in foreign language learning. – Michel H. Long, Catherine J. Doughty (Eds.). Handbook of Language Teaching. Oxford: Blackwell, 106–118.
- Schepens, Job; Slik, Frans van der; Hout, Roeland van 2013. The effect of linguistic distance across Indo-European mother tongues on learning Dutch as a second language. – Lars Borin, Anju Saxena (Eds.). Approaches to Measuring Linguistic Differences. Berlin: Mouton de Gruyter, 199–230.
- Zeevaert, Ludger; Thije, Jan D. ten 2007. Introduction. – Jan D. ten Thije, Ludger Zeevaert (Eds.). Receptive Multilingualism. Linguistic Analyses, Language Policies and Dialectic Concepts. Amsterdam: John Benjamins, 1–21.
- Thije, Jan D. ten; Rehbein, Jochen; Verschik, Anna (Eds.) 2012. International Journal of Bilingualism, 16 (3). Special Issue: Receptive Multilingualism. <http://dx.doi.org/10.1177/1367006911426468>

Võrgumaterjalid

- Charlotte Gooskens. <http://www.let.rug.nl/gooskens/?p=project> (2.2.2015).
- EuroComDidact. <http://www.eurocomresearch.net/> (2.2.2015).
- Levenshtein Distance. <http://xlinux.nist.gov/dads//HTML/Levenshtein.html> (3.2.2015).
- Lähivõrdlusi. Lähivertailuja. <http://www.rakenduslingvistika.ee/ajakirjad/index.php/lahivordlusi> (2.2.2015).
- REMU. www.uef.fi/en/remu2015 (2.2.2015).
- White paper 1995 = White paper on education and training 1995. http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com95_590_en.pdf (2.2.2015).

Annekatrin Kaivapalu (Tallinna Ülikool) uurimisvaldkonnad on sihtkeele õppimine ja omandamine, keeltevaheline mõju, keeltevahelise sarnasuse tunnetamine ja selle mõõtmine, lähisugulaskeele vastastikune mõistmine.

Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituut, Narva mnt 29, 10120 Tallinn, Estonia
kaivapa@tlu.ee

MUTUAL INTELLIGIBILITY OF ESTONIAN AND FINNISH CONTEXT-FREE WORDS AND TEXTS: LINGUISTIC DETERMINANTS, COMPREHENSION PROCESS AND SYMMETRY

Annekatriin Kaivapalu

Tallinn University

The paper deals with the mutual intelligibility of written Estonian and Finnish on two levels: on the level of individual context-free words and on the level of a text as a whole. The study aims to explain whether and how Estonian speakers understand Finnish and Finnish speakers Estonian with no previous formal learning or exposure to the closely related target language, and how the comprehension of individual context-free words differs from the comprehension of a text. The results of the comprehension tests and the participants' comments on their process of understanding are discussed to shed light on the possible symmetry of mutual intelligibility and on the linguistic determinants having an impact on the comprehension process. The discussion is followed by proposing a model of intelligibility.

According to the test results, the Estonian-speaking participants were more successful in comprehending context-free words, particularly the words with similar meaning and similar spelling, as well as loanwords. Finnish-speaking participants succeeded better in comprehending the whole text. Perceived cross-linguistic similarity has a crucial role in comprehending both of the target languages: the base of understanding is finding similarities between Estonian and Finnish, as well as other previously learned languages and the target language. Those similarities are combined with metalinguistic and general knowledge and the assumptions made are checked in the context of a sentence, a paragraph and a text. Context operates as a kind of filter, either confirming or disproving the assumptions made. The distribution and order of use of the components of the understanding process vary from person to person and largely depend on the participants' previous knowledge and experience.

Keywords: receptive multilingualism, perceived cross-linguistic similarity, Estonian, Finnish